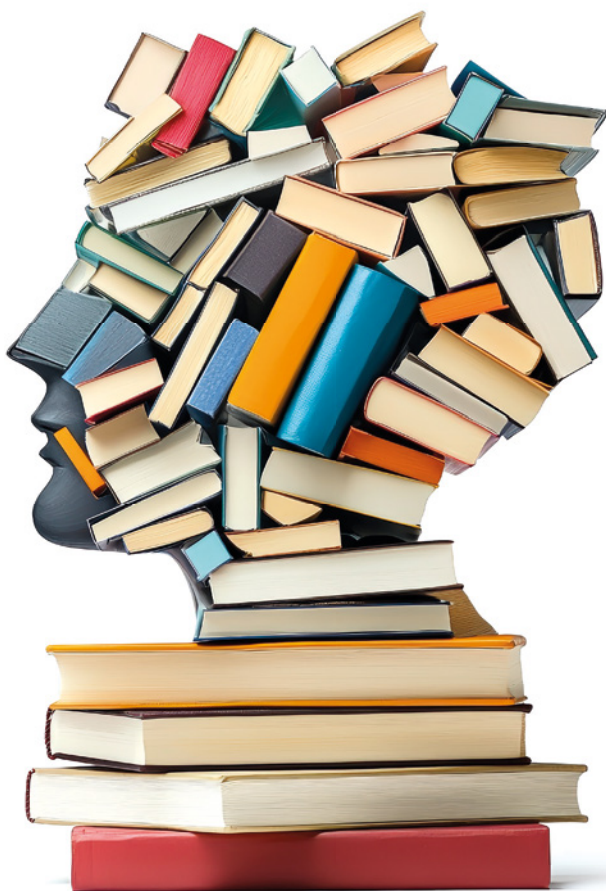

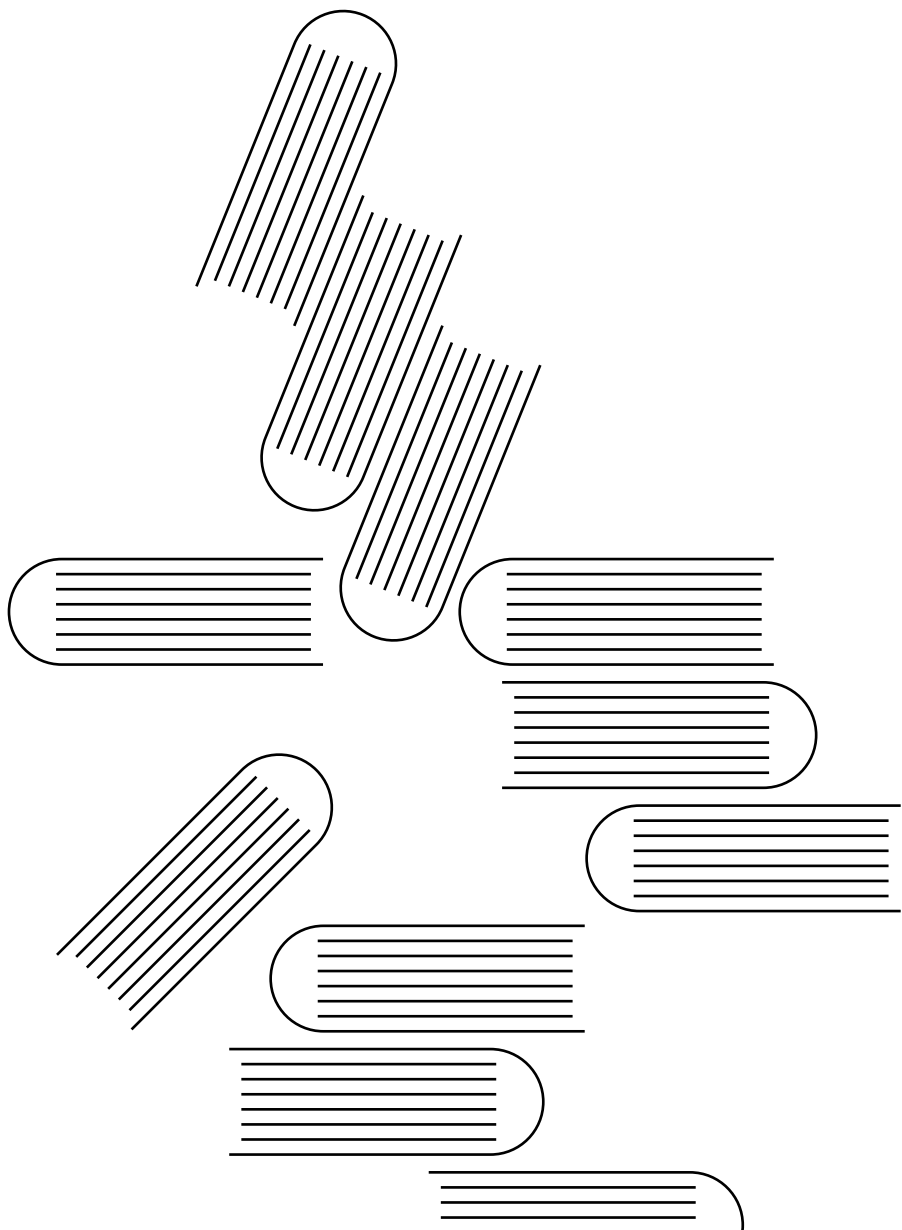
TEORETICKÁ
KNIHOVNA

JONATHAN CULLER

Krátký úvod do literární teorie

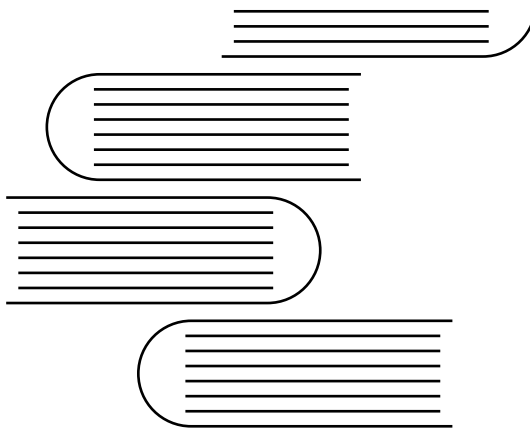

HOST
ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU AV ČR

JONATHAN CULLER

**Krátký úvod
do literární teorie**

BRNO – PRAHA 2025

JONATHAN CULLER

**Krátký úvod
do literární teorie**

PŘELOŽIL JIŘÍ BAREŠ

Edici Teoretická knihovna vydává nakladatelství Host a Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i.

Publikace vznikla v rámci výzkumného záměru Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i., (RVO: 68378068).

Kniha byla vydána s finanční podporou Akademie věd České republiky.

**Akademie věd
České republiky**

Automatizovaná analýza textů nebo dat ve smyslu čl. 4 směrnice 2019/790/EU je bez souhlasu nositele práv zakázána.

Literary Theory: A Very Short Introduction was originally published in English in 1997 and 2011. This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

Host — vydavatelství, s. r. o. is solely responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

Copyright © Jonathan Culler 1997

Translation © Jiří Bareš, 2002, 2015, 2025

Epilogue © Jiří Hrabal, 2002

Cover image by Chano_1_na / Adobe Stock

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2025

© Host — vydavatelství, s. r. o., 2025 (elektronické vydání)

ISBN 978-80-275-2611-6 (PDF)

ISBN 978-80-275-2612-3 (ePUB)

ISBN 978-80-275-2613-0 (MobiPocket)

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ	11
PŘEDMLUVA	13
I/ CO JE TO TEORIE?	16
Pojem <i>teorie</i>	18
Teorie jako žánr	19
Účinky teorie	20
Foucault o sexu	21
Teoretické posuny	24
Derrida o psaní	26
Co z příkladů vyplývá	31
Smrt teorie, nebo její triumf	35
II/ CO JE TO LITERATURA	
(A JE VŮBEC TAKOVÁ OTÁZKA RELEVANTNÍ)?	38
Literárnost mimo literaturu	39
Na co se ptáme?	41
Historické proměny	42
Texty považované za literaturu	44
Literární konvence	47
Problém	49
Povaha literatury	50
Vlastnosti versus důsledky	57
Funkce literatury	58
Paradox literatury	63

III/	LITERATURA A KULTURÁLNÍ STUDIA	66
	Vznik kulturních studií	68
	Napětí	70
	Literární kánon	73
	Způsoby analýzy	75
	Cíle	78
	Rozlišení	79
IV/	JAZYK, VÝZNAM A INTERPRETACE	82
	Význam v literatuře	83
	Saussurova teorie jazyka	85
	Jazyk a myšlení	87
	Lingvistická analýza	89
	Poetika a hermeneutika	90
	Čtenáři a význam	92
	Interpretace	93
	Význam, intence a kontext	95
V/	RÉTORIKA, POETIKA A POEZIE	100
	Rétorické figury	102
	Žánry	105
	Poezie jako slovo a akt	106
	Výstřednost lyriky	109
	Rytmičká slova	111
	Interpretace básní	112
VI/	NARATIV	116
	Osnova (<i>plot</i>)	119
	Prezentace	121
	Fokalizace (zaostření)	124
	Jaká je funkce příběhů	127
VII/	PERFORMATIVNÍ JAZYK	132
	Austinovy performativy	133
	Performativy a literatura	135

Derridovy performativy	137
Vztahy mezi performativem a konstativem	139
Butlerová a její performativy	141
Souvislosti a důsledky	145
VIII/ IDENTITA, IDENTIFIKACE A SUBJEKT	148
Subjekt	149
Literatura a identita	151
Reprezentace, nebo produkce?	154
Psychoanalýza	155
Skupinové identity	156
Všudypřítomné struktury	158
IX/ ETIKA A ESTETIKA	162
Etika	163
Humánní/nehumánní	166
Ekokritika	169
Posthumánní	170
Estetika	173
Teorie	176
PŘÍLOHA (TEORETICKÉ ŠKOLY A SMĚRY)	179
LITERATURA	193
ROZŠIŘUJÍCÍ LITERATURA	207
DOSLOV – POZNÁMKA K DÍLU J. CULLERA (JIRÍ HRABAL)	219
SAMOSTATNÉ KNIŽNÍ PUBLIKACE J. CULLERA	229
JMENNÝ REJSTŘÍK	231

PODĚKOVÁNÍ

Tato kniha vděčí v mnohém za svůj vznik studentům, kteří se účastnili mých seminářů z úvodu do literární teorie na Cornellově univerzitě. Jejich dotazy a názory mi v průběhu let poskytly představu o tom, čím se v rámci takového úvodu zabývat. Jsem obzvláště rád, že mohu touto cestou poděkovat Cynthii Chasové, Mieke Balové a Richardu Kleinovi, kteří si rukopis této knihy pročetli a opatřili ho poznámkami, na jejichž základě jsem některé věci přehodnotil a přepsal. Konkrétní pomoc poskytli Robert Baker, Leland Deladurantaye a Meg Westlingová a v neposlední řadě se na tomto projektu v mnoha ohledech podílela Ewa Badowska, která mi pomáhala při výuce literární teorie. V souvislosti s tímto druhým vydáním vděčím za mnohé diskusím se studenty Fakulty kritiky a teorie Cornellovy univerzity, jakož i podnětům, jimiž přispěli Martin Hägglund, Seth Perlow, Jessica Metzlerová a zejména pak Avery Slaterová.

PŘEDMLUVA

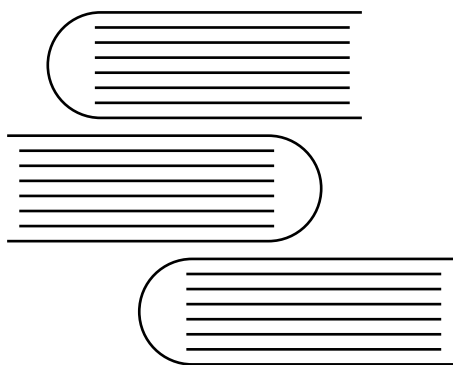
Řada úvodů do literární teorie se věnuje popisování různých teoretických „škol“. Teorie je brána jako množství konkurenčních „přístupů“, z nichž každý má svá teoretická východiska a cíle. Teoretické směry, které bývají v takových úvodech prezentovány — jako například strukturalismus, dekonstrukce, feminismus, marxismus, psychoanalýza a nový historismus —, však mají mnoho společného. To je důvod, proč lidé hovoří o „teorii“, a nikoli pouze o jednotlivých dílčích teoriích. Z hlediska úvodu do teorie je lepší pojednat o společných otázkách a požadavcích než se v přehledu zabývat teoretickými školami. Je výhodnější rozebírat významné polemiky, které nestaví jednu „školu“ do opozice vůči druhé, ale mohou charakterizovat nápadné odlišnosti v rámci jednotlivých směrů. Považovat současnou teorii za soubor konkurenčních přístupů či metod interpretace znamená zbavovat ji značné části její poutavosti a síly, která se zakládá na jejím rozsáhlém zpochybňování všeobecně uznávaných skutečností a na hledání způsobů tvoření významu a formování lidských identit. Sám dávám přednost rozboru řady témat, u nichž jsem se zaměřil na důležité otázky a diskuse, které se o nich vedou, a na to, k jakým poznatkům se na jejich základě dospělo.

Každý, kdo drží v ruce knihu, která má být úvodem do literární teorie, má právo očekávat vysvětlení termínů, jako je *strukturalismus* nebo *dekonstrukce*. Stručný nástin hlavních kritických škol nabízím v příloze, kterou můžete začít, nebo

si ji přečíst až nakonec, případně se k ní vracet v průběhu četby.

Pro účely tohoto druhého vydání jsem upravil některé části textu, aktualizoval bibliografii a doplnil novou kapitolu „Etika a estetika“.

I/ **Co je to teorie?**

V souvislosti se současnou literární vědou a kulturními studiemi se již delší dobu hodně mluví o teorii. Upozorňuji, že ne o teorii literatury, ale čistě o „teorii“. Člověk, který se nepohybuje v dané oblasti, to musí považovat za velmi podivné. Nabízí se otázka: „O teorii čeho?“ Odpovědět na ni je však překvapivě obtížné. Nejedná se o teorii něčeho konkrétního ani o komplexní teorii o věcech obecně. Někdy se zdá, že spíše než výklad čehokoli představuje teorie určitou činnost — něco, co děláme, nebo neděláme. Můžeme se na teorii spolupodílet, můžeme ji učit nebo studovat, můžeme ji nesnášet nebo se jí obávat. Nic z toho nám však příliš nepomůže pochopit, co to teorie vlastně je.

Říká se, že „teorie“ výrazně změnila povahu literární vědy. Lidé, kteří to tvrdí, však nemají na mysli *literární teorii*, tj. systematické pojednání o povaze literatury a metodách její analýzy. Když si lidé stěžují, že se dnes v literární vědě objevuje příliš mnoho teorie, nemají na mysli například příliš mnoho systematických úvah o povaze literatury nebo diskusí o distinktivních rysech literárního jazyka. To zdaleka ne. Mají na zřeteli něco jiného.

Jde jim konkrétně o to, že se vede zbytečně mnoho diskusí o *neliterárních* problémech, že se příliš probírají obecné otázky, jejichž vztah k literatuře takřka není patrný, a že se velký prostor věnuje četbě náročných psychoanalytických, politických a filozofických textů. Teorie obnáší množství jmen (většinou cizích), například Jacques Derrida, Michel

Foucault, Jacques Lacan, Judith Butlerová, Louis Althusser, Giorgio Agamben či Gayatri Spivaková.

POJEM *TEORIE*

Co to tedy *teorie* je? Část problému tkví v samém pojmu *teorie*, od něhož se lze vydat dvěma různými směry. Na jedné straně hovoříme například o „teorii relativity“, ustanoveném souboru tvrzení, a na straně druhé se slovo *teorie* používá v těch nejobyčejnějších situacích.

„Proč se Laura a Michael rozešli?“

„No, moje *teorie* je taková, že...“

Co znamená *teorie* v tomto případě? V první řadě *teorie* předznamenává určitou „spekulaci“. *Teorie* však není totéž co dohad. Když řekneme: „Podle mne...“, naznačujeme tím, že na danou otázku existuje správná odpověď, kterou z nějakého důvodu neznáme: „Podle mne už Laura měla dost toho Michaelova věčného naříkání, ale přesně to budeme vědět, až sem dorazí jejich kamarádka Marie.“ *Teorie* naproti tomu představuje určitou spekulaci, na niž to, co řekne Marie, nemusí mít vliv, tj. vysvětlení, u něhož může být obtížně prokazatelné, je-li správné, či mylné.

Když řekneme: „Moje *teorie* je taková, že...“, předesíláme také, že chceme poskytnout vysvětlení, které není samozřejmé. Nečekáme, že bude příslušný mluvčí pokračovat tak, že řekne: „Moje *teorie* je taková, že důvodem jejich rozchodu byl Michaelův poměr se Samanthou.“ To by za teorii nebylo považováno. Abychom došli k závěru, že pokud spolu Michael a Samantha něco měli, mohlo se to nějak podepsat na Lauřině vztahu k Michaelovi, nemusíme disponovat velkou schopností teoretického úsudku. Není bez zajímavosti, že pokud by mluvčí řekl: „Moje *teorie* je taková, že Michael

měl poměr se Samanthou“, existence tohoto vztahu by již nebyla jistotou, ale stala by se náhle věcí domněnky, a případně tedy teorií. Obecně však platí, že abychom mohli určité vysvětlení považovat za teorii, nejenže toto vysvětlení nesmí být samozřejmé, ale musí se s ním pojít i určitá míra complexity: „Moje teorie je taková, že Laura vždycky tajně milovala svého otce a že Michaelovi se nikdy nemohlo podařit, aby se stal tím pravým.“ Teorie musí být víc než hypotéza: nemůže být samozřejmá, zahrnuje komplexní vztahy systematické povahy, které se uplatňují mezi řadou faktorů, a nedá se jednoduše potvrdit nebo vyvrátit. Pokud si budeme vědomi těchto faktorů, snadněji porozumíme tomu, co se označuje termínem „teorie“.

TEORIE JAKO ŽÁNŘ

V literární vědě není teorie pojednáním o povaze literatury nebo o metodách jejího studia (i když tato problematika je součástí teorie a bude zde o ní řeč, a to zejména ve druhé, páté a šesté kapitole). Je to korpus myšlení a psaní, jehož hranice se dají jen velmi obtížně vymezit. Filozof Richard Rorty v této souvislosti hovoří o novém kombinovaném žánru, který se začal objevovat v devatenáctém století:

V době Goetha, Macaulaye, Carlyla a Emersona vznikl nový způsob psaní, který není hodnocením relativních kvalit literární tvorby ani dějinami idejí, filozofií morálky či společenským vizionářstvím, ale představuje nový žánr, ve kterém se všechna tato hlediska spojují.¹

1 Richard Rorty: *Consequences of Pragmatism* (Mineapolis: University of Minnesota Press, 1982).

Nejpříhodnějším označením pro tento různorodý žánr je jednoduše přídomek *teorie*, jímž se začaly označovat práce, kterým se daří zpochybňovat a přeorientoávat myšlení v jiných oborech, než ke kterým na první pohled náležejí. Tímto způsobem lze nejsnadněji vysvětlit, co a proč je možno řadit k teorii. Práce, které jsou považovány za teoretické, *přesahují* svým účinkem hranice svého původního oboru.

Toto prosté vysvětlení je jako definice nepostačující, ale ve své podstatě postihuje jev patrný od šedesátých let dvacátého století: literární vědci začali pracovat s texty z jiných oborů analyzujícími jazyk, vědomí, historii a kulturu, protože se jim tak nabídl nový a přesvědčivý pohled na problematiku textu a kultury obecně. Teorie v tomto smyslu není souborem literárněvědných metod, nýbrž neohraničenou skupinou prací pojednávajících o všem možném, od úzce odborných otázek akademické filozofie až po proměnu toho, jak se mluví a myslí o lidském těle. Žánr „teorie“ tak zahrnuje práce z antropologie, dějin umění, filmové vědy, *gender studies*, lingvistiky, filozofie, politologie, psychoanalýzy, přírodních věd, dějin společnosti a idejí a sociologie. Takové práce jsou bezprostředně spjaty s polemikami probíhajícími v rámci těchto oborů, ale stávají se „teorií“, protože pro ty, kdo tyto disciplíny nestudují, jsou jejich vize nebo argumenty podnětné či produktivní. Práce, které se stávají „teorií“, dávají jiným k dispozici pojednání o významu, přírodě a kultuře, o fungování lidské psychiky, o vazbách mezi sdílenou a osobní zkušeností a mezi širšími dějinnými silami a individuální zkušeností.

ÚČINKY TEORIE

Pokud je teorie definována svými praktickými účinky — neboť to, co mění názory lidí, je zároveň příčinou jejich odlišného nazírání na předměty jejich studia (a na činnosti spojené s takovým studiem) —, jaké účinky to jsou?

Hlavním účinkem teorie je polemika s „obecným povědomím“, s obecně vžitými názory na význam, psaní, literaturu, zkušenost. Teorie například zpochybňuje:

- koncepci, podle níž je významem výpovědi nebo textu to, co „měl jejich autor na mysli“;
- ideu, že psaní je typem vyjádření, jehož pravá podstata spočívá někde jinde, v určitém prožitku nebo stavu věcí, kterých je projevem;
- představu, že realita je to, co je „přítomno“ v daném okamžiku.

Teorie je často nemilosrdnou kritikou obecně vžitých představ a také pokusem ukázat, že to, co běžně považujeme za „obecné povědomí“, je ve skutečnosti historickou konstrukcí, konkrétní teorií, která se nám zdá už natolik přirozená, že ji vůbec jako nějakou teorii nevnímáme. Teorie jako kritika obecného povědomí a nástroj hledání alternativních koncepcí obnáší zpochybňování těch nejzákladnějších premis a východisek literární vědy, relativizaci všeho, co mohlo být považováno za samozřejmé: Co je význam? Co je autor? Co je to číst? Co je „já“ či subjekt, který píše, čte nebo jedná? Jak texty souvisejí s okolnostmi, za nichž jsou produkovány?

Co je příkladem nějaké „teorie“? Místo toho, abychom o teorii mluvili obecně, zaměříme se nyní na některé z náročných textů dvou nejproslulejších teoretiků a uvidíme, co si z nich budeme schopni vzít. Navrhuji dva příbuzné, ba protichůdné případy, které představují kritiku obecně vžitých názorů na „sex“, „psaní“ a „zkušenost“.

FOUCAULT O SEXU

Francouzský myslitel Michel Foucault, zabývající se dějinami idejí, se ve své knize *Dějiny sexuality* zamýšlí nad tím,

co nazývá „represivní hypotézou“; jde o obecnou představu, že sex je něco, co bylo v předchozích obdobích, zejména v devatenáctém století, potlačováno a za jehož liberalizaci moderní člověk bojuje. Foucault přichází s názorem, že sex zdaleka není něčím přirozeným, co bylo potlačováno, nýbrž je komplexní ideou produkovanou širokým spektrem společenských praktik, zkoumáním, mluvou a psaním — stručně řečeno „diskursy“ či „diskursivními praktikami“ —, které se současně začínají objevovat v devatenáctém století. Veškerá tato mluva, pocházející od lékařů, duchovních, romanopisců, psychologů, moralistů, sociálních pracovníků či politiků, kterou spojujeme s ideou represe sexuality, představovala ve skutečnosti cestu ke zrodu toho, co označujeme jako „sex“. Foucault píše:

Pojem „sexu“ umožňuje přeskupovat podle umělé jednoty anatomické prvky, biologické funkce, chování, počitky, slasti a umožňuje jim, aby fungovaly v této fiktivní jednotě jako kauzální princip, všudy-
přítomný smysl, tajemství, které lze všude odhalit.²

Foucault nepopírá existenci fyzických projevů sexuálních vztahů, neříká, že by lidé neprovozovali biologický sex či neměli pohlavní orgány. Pouze tvrdí, že devatenácté století našlo nové způsoby, jak v rámci jedné určité kategorie („sex“) sdružovat celou škálu věcí, které jsou potenciálně dosti rozdílné: určité jednání, které označujeme za sexuální, biologické odlišnosti, části těla, psychické reakce a především sociální významy. Způsob, jakým se lidé vyjadřovali a stavěli k těmto různým typům chování, počitkům a biologickým funkcím, umožnil vznik něčeho nového, umělé jednoty nazývané „sex“, k níž se začalo přistupovat jako

2 Michel Foucault: *The History of Sexuality*, sv. I (New York: Pantheon, 1980); česky: *Dějiny sexuality I*, přeložil Čestmír Pelikán (Praha: Herrmann & synové, 1999), s. 179.

k základu identity jedince. Poté došlo k zásadnímu obratu, na jehož základě začala být tato věc zvaná „sex“ nazírána jako *příčina* různorodých jevů, jejichž spojením byla vytvořena daná idea. Tento proces přiřkl sexualitě nový význam a novou roli a učinil z ní tajemství obestírající přirozenost jedince. V souvislosti s důležitostí „pohlavního pudu“ a naší „sexuální přirozenosti“ Foucault poznamenává, že jsme se dostali do stavu, kdy

[...] naši srozumitelnost žádáme od toho, co bylo po mnoho století považováno za šílenství [...], svou totožnost od toho, co jsme vnímali jako temné bezejmenné puzení. Odtud důležitost, kterou mu přikládáme, uctívá obava, jíž ho obklopujeme, péče, kterou věnujeme tomu, abychom ho poznali. Odtud fakt, že se sex postupem staletí stal důležitější než naše duše.³

Způsob, jakým se ze „sexu“ stalo tajemství individuálního bytí, klíčový zdroj individuální identity, ilustruje v devátém století mimo jiné i vznik „homosexuála“ jako typu, téměř „druhu“. Předchozí období stigmatizovala projev sexuálního vztahu mezi jedinci stejného pohlaví (jako například sodomie), nyní to však již nebyla otázka projevů, nýbrž identity. Nešlo již o to, zda se někdo dopustil zapovězeného činu, nýbrž zda „byl“ homosexuál. Sodomie byla činem, píše Foucault, ale „homosexuál byl již reprezentantem druhu“.⁴ Dříve šlo o homosexuální jednání, k němuž se lidé mohli uchýlovat, zatímco nyní to byla spíše otázka sexuální podstaty či esence, o níž se předpokládalo, že určuje vlastní osobnost jedince: Je homosexuál?

3 Michel Foucault: *The History of Sexuality*, sv. I (česky: *Dějiny sexuality* I, cit. dílo, s. 181).

4 Tamtéž, s. 53.

Podle Foucaultova výkladu je „sex“ konstruován diskursy spojenými s různými společenskými praktikami a institucemi: tím, jak lékaři, duchovní, úředníci, sociální pracovníci, a dokonce romanopisci přistupují k jevům, které identifikují jako sexuální. Tyto diskursy však zobrazují sex jako něco, co je vůči těmto diskursům prvotní. Moderní člověk tuto představu z velké části přijal a obvinil tyto diskursy a společenské praktiky z toho, že se sex, jehož jsou ve skutečnosti strůjci, snaží ovládnout a potlačit. Tento proces radikálně převrací Foucaultova analýza, na jejímž základě je sex vnímán spíše jako následek než příčina, jako produkt diskursů pokoušejících se analyzovat, popisovat a regulovat aktivity lidských bytostí.

Foucaultova analýza je příkladem argumentace z oblasti historie, jež se stala „teorií“, protože jí byli inspirováni a navázali na ni lidé z jiných oborů. Není to teorie sexuality ve smyslu souboru axiomů s proklamovanou univerzální platností. Má to být analýza konkrétního historického vývoje, která má však zjevně širší dopad. Vyzývá nás, abychom byli skeptičtí vůči všemu, co je označováno za přirozené, za dané. Nemohlo by to naopak být produktem diskursu odborníků, praktik spojených s diskursy vědění, které si osobují právo tuto skutečnost popsat? Podle Foucaultova výkladu je původcem „sexu“ jakožto tajemství lidské přirozenosti snaha dozvědět se o lidech pravdu.

TEORETICKÉ POSUNY

Myšlení, které se stává teorií, lze charakterizovat i tak, že nabízí překvapující „posuny“, jež mohou lidé uplatnit při úvahách o jiných tématech. Jedním z takových posunů je Foucaultův názor, že předpokládaná opozice mezi přirozenou sexualitou a společenskými silami („mocí“), které ji potlačují, by mohla být spíše vztahem komplicity: společenské síly